

Polycentrisk almen-lære? Eller fællesskab i forskellighed?¹

HANNE PETERSEN

I denna artikel reflekterar författaren över framtidens behov av en annan rättsförståelse än den monocentriska. Den moderna nationella rätten blir allt mindre användbar för de problem som kräver sin lösning idag. Världen binds i allt större utsträckning samman av en mängd olika band som information, affärsrelationer, luftföreningar, musik och familjeband. Världens karaktär av jordglob blir alltmer tydlig och synliggör monocentrismens ensidighet. Förnuftets primat i synen på kunskap, vetenskap och rätt behöver kompletteras med andra egenskaper som följsamhet och gemenskap. Strävan bör vara sökande efter inkluderande potentialer i stället för exkluderande kategorier.

Den monocentriske pandekage

I det vestlige – også det juridiske – verdensbillede er verden flad som en pandekage². Den har et centrum, der henligger i strålende oplysthed. Herfra udstedes og udstrømmer «lovene». Ved pandekagens grænser – i dens periferi – er der lidt mere skummelt og ikke så attraktivt at opholde sig. Og hinsides grænserne henligger verden i mørke – der bor barbarerne – de fremmede, som vi gerne vil holde lidt på afstand, hvadenten de nu kommer fra det mørke Afrika eller det mørke Nord.

Det kopernikanske verdensbillede har adskillige århundreder på bagen inden for naturvidenskaberne. Efter Kopernikus (1473-1543) og Galilei (1564-1642) blev verden ikke længere opfattet som flad og

som centrum for et univers, hvor Gud står øverst i den hierarkiske orden.

Det tog den katolske kirke århundreder formelt at anerkende denne detronisering af Gud som det nye verdensbillede indebar.

Jeg tror man kan påstå, at samfundsvidenskaberne har fastholdt det ptolemæiske verdensbillede af jorden som flad, ved at udskifte Guds autoritet med en verdslig autoritet.

De moderne samfundsvidenskaber har haft nationen som pandekagen. Den nationale verden var flad som på et landkort, og den nationale autoritet, inklusive den juridiske rakte til grænserne.

Centrum i den nationale verden var selvfølgelig ikke et empirisk centrum, men et politisk og juridisk centrum – et *normativt* centrum. Som sådan var det eksklusivt. Ikke

1 Artiklen er oprindelig holdt som foredrag på det 4. nordiske forskerkursus i retsvidenskab «Rättens allmänna läror» i maj 1996

2 Inspirationen til denne indledning stammer fra en artikel af en schweizisk kunstner Hans Rudolf Reust (1996): «Centers at the End of the Earth» i udstillingskataloget Strangers in the Arctic, redigeret af Mar-ketta Seppälä.

alle kunne være del af dette centrum – ikke de alt for unge eller de alt for gamle, eller de alt for følsomme – være sig kvinder eller tossede, eller de alt for fjerne og barbariske – være sig samer, indianere eller grønlandere eller afrikanere.

Det geocentriske verdensbillede er stærkt forankret i politik og jura. Etableringen af nye politiske fællesskaber, som EU, gør ikke op med dette billede, men ses i første omgang som en videreførelse af den samme opfattelse. – Der er stadig mørkt udenfor Europa og meget længere til Afrika end det ser ud fra Gibraltar og det sydlige Sicilien.

Når man skal opstille *almene* lærer indenfor dette verdensbillede bliver det indenfor pandekagens grænser. – Den postulerede universalitet i moderniteten har altid været fiktiv og partikulær (Baumann 1993; Balibar 1995).

Eurocentrisk videnskabelig analfabetisme og vestlig retskultur

Den amerikanske videnskabskvinde og filosof, Sandra Harding, har i en årrække beskæftiget sig med betydningen af kvindeforskningen for forskningen som helhed (1986, 1991). I den sidste bog hun har redigeret (og som jeg kender til) skriver hun i indledningen om den eurocentriske videnskabelige analfabetisme. Den præger efter min mening også retsvidenskaben i ret betydelig grad, og den hænger måske sammen med, at man har bevaret denne opfattelse af, at jorden er flad.

Harding beskriver eurocentrisme som følger:

«By 'Eurocentrism' I mean the assumption that Europe functions autonomously from other parts of the world; that Europe is its own origin, final end, and agent; and that Europe and people of European descent in the Americas and elsewhere owe nothing to the rest of the world» (Harding 1993, s.2)

Med Europas vigende stilling politisk og økonomisk kan denne opfattelse næppe opretholdes – heller ikke i retsvidenskaben.

Det har først vist sig indenfor retssociologien, hvor man tidligst har opgivet det monocentriske paradigme. Spørgsmålet er, hvad konsekvensen af en opgivelse af dette paradigme vil kunne komme til at betyde for den dogmatiske retsvidenskab, og for den problemstilling vi diskuterer her i dag.

I august 1995 deltog jeg i den internationale retssociologiske organisations årlige møde, der blev afholdt i Tokyo. Det at flytte perspektivet til den asiatiske verden gav en tydelig fornemmelse af, at den vestlige retsopfattelse må forvente at komme under pres. – Det blev der bl.a. givet udtryk for af Vincenzo Ferrari fra Universitetet i Milano og medlem af bestyrelsen for komiteen:

«The Western legal culture is but one of the diverse legal cultures and approaches to law. It has gained in influence at the world level in the past two centuries, as a result of the the expansion of *laissez faire* economies and liberal philosophies. Some argue that its basic tenets may become universal in the next decades. In fact, as I shall try to say later on, there are contradictory signs of what may be our future, also in the realm of law. Law is a variable of social conflict

and a sign, or a symbol, of power. The outcome of our conflicts will largely determine our legal systems and culture. It is not certain that the Western Way of Life, also legal life, will be the winner in the long run» (Ferrari 1995).

Et polycentrisk verdensbillede?

I teorien bindes den moderne stat sammen, styres, dikteres og kontrolleres af den moderne rets form, den nationale lov. Som de senere års økonomiske, retssociologiske og retsteoretiske debat viser, svækkes denne form og dens politiske og økonomiske betydning.

De polycentriske forskningsprojekter i Norden (særlig i Danmark og Finland) har vel haft som et fællestræk, at vi har forsøgt at foretage et opgør med monocentrien også indenfor retsvidenskaben. – I det opgør har vi været inspirerede af den retssociologiske diskussion, af den kriminologiske diskussion, af den kvinderetlige diskussion, af egne empiriske og teoretiske studier og af diskussionen om postmodernisme for blot at nævne nogle inspirationskilder.

Med udgangspunkt i en polycentrisk inspiration kan man måske hævde, at vi nu også i samfundsvidenskaberne og de humanistiske videnskaber bevæger os mod en verdensopfattelse – og måske en retsopfattelse – hvor vi opfatter verden som en kugle – som en globus, hvor forskellige dele er forbundet med forskellige andre ved mange forskellige bånd, og hvor territoriale grænser afløses eller suppleres af andre former for begrænsninger.

Den gutenbergske revolution skabte forudsætningerne for det nationale imaginære fællesskab (Anderson 1985), der fastholdt

det ptolemæiske verdensbillede om den flade verden i samfundsvidenskaberne.

Den informationsteknologiske revolution der har sat ind fra den sidste halvdel eller fjerdedel af den 20. århundrede vil måske skabe forudsætningen for globale imaginære fællesskaber, baseret på en opfattelse af verden som rund og som forbundet på kryds og tværs på grundlag af forskellige interesser og konkrete formål.

Spørgsmålet er måske om vi nærmer os en situation, hvor man i «sagens natur» ikke kan tale om absolutte centre og absolutte periferier, men må tale om forskellige relationer mellem forskellige fluktuerende centre. – Hvis det er tilfældet, hvad er det så for bånd, der holder disse relationer sammen?

Globale bånd og fællesskaber?

De bånd, der binder centre og fællesskaber sammen globalt – og dermed mener jeg både fællesskaber indenfor det vi hidtil har set som nationalstatens (og EUs) rammer og på kryds og tværs af disse rammer – er ikke loven. Det er i et vist omfang aftaler som for eksempel internationale aftaler og konventioner.

Men det er nok i endnu højere grad andre typer af bånd. Radiobølger, lydbølger, telegraf- og telefonledninger kom sammen med eller kort efter de nationale jernbanenet, der bandt nationerne sammen trafikalt og kommunikativt. Med tele-vision og flyruterne er den internationale kommunikations-hastighed forøget drastisk. Og med satellit-tv (CNN), bredbånd, hybridnet, internet, lyslederkabler, elektronisk post har vi en fornemmelse af «instant information» om begivenheder på den anden side af kloden. Men også luftstrømme og havstrømme, der

bærer temperaturer, storme, forurenende partikler og udledninger med sig må vi erkende forbinder os og *påvirker* os – forureningen kender ingen landegrænser.

De fællesskaber vi er og bliver del af, og som er og bliver centrale for os i den post-moderne globale verden, vil i langt mindre grad være de nationale fællesskaber. Familie-fællesskabernes betydning ser ud til at blive stærkere – bl.a. andet i takt med svækkelser af velfærdsstatsfællesskabet. Lokale fællesskaber, trosfællesskaber, handelsfællesskaber, kulturelle fællesskaber og andre valg- og skæbnefællesskaber vil formentlig tiltrække sig større opmærksomhed også indenfor retsvidenskaben.

Vidensfællesskaberne vil formentlig også forandre sig. I Vesten har vi en specifik videns- og videnskabsopfattelse, som også må forventes at forandre sig. Måske kan vi ikke længere postulere, at tro og viden er så adskilte, som vi har gjort det under den sekulære oplysningstid.

Meget af det, der i den vestlige verden betragtes som alternative vidensformer (f.eks. indenfor medicin og måske også jura i mere begrænset omfang) er i andre dele af verden de dominerende vidensformer. Den videnskabelige disciplinopdeling i den vestlige verden skal til at sameksistere med andre vidensformer og vidensopfattelser.

Både Rio Deklarationen og Konventionen om Biologisk Diversitet understreger betydningen af andre former for viden end den moderne videnskab i bevarelsen og beskyttelsen af miljøet.

I Principle 22 i Rio Deklarationen formuleres det på følgende måde:

«Indigenous people and their communities, and other local communities, have a vital role in environmental management and development because of their knowledge and traditional practices. States should recognise and duly support their identity, culture and interests and traditional practices. States should recognize and duly support their identity, culture and interests and enable their effective participation in the achievement of sustainable development».

I Konventionen om biologisk diversitet er der tilsvarende overvejelser i Artikel 8:

«Each Contracting Party shall, as far as possible and as appropriate:

(j) subject to its national legislation, respect, preserve and maintain knowledge, innovations and practices of indigenous and local communities embodying traditional lifestyles relevant for the conservation and sustainable use of biological diversity and promote their wider application with the approval and involvement of the holders of such knowledge, innovations and practices and encourage the equitable sharing of the benefits arising from the utilization of such knowledge, innovations and practices.»

Moderne videnskab er ikke den eneste form for viden, der kan bidrage til miljøets beskyttelse.

Vi kan også forvente, at vi vil skulle beskæftige os med andre opfattelser af forholdet mellem åndelighed og viden.³ Både

3 Forholdet mellem åndelighed og viden blev bl.a. diskuteret af Dalai Lama under hans besøg i København medio maj 1996 i forbindelse med en høring i det danske Folketing om Tibets stilling.

åndelige og kulturelle strømninger forbin-
der os på globalt plan. Måske kommer tro,
håb og kærlighed til at spille en vigtigere
forbindende rolle globalt side om side
måske med frygt og angst.

Trosfællesskaber følger ikke kun lande
og verdensdele, selvom de kan have og har
tyngdepunkter. Det gør kærlighedsfælles-
skaber heller ikke. Den øgede internatio-
nale mobilitet skaber grundlag for flere
«blandede» familiefællesskaber og aktivi-
tetsfællesskaber, der giver grundlag for
overførsel af betydelige mængder informel
viden om andre kulturer.

Vi ser indenfor det kulturelle område
udviklingen af en *verdensmusik*, der er i
voldsom vækst i disse år, og hvor der ser ud
til at være en stigende global efterspørgsel
efter andre kulturers musikalske udtryk.
Musikalske og billedlige indtryk har den
fordel, at de benytter sig af et mere flerdi-
mensionalt lyd- og formsprog, der lettere
kan formidles globalt end det rene skrift-
sprog, som den moderne ret har været bun-
det til.

De taler også til flere sider og egenskaber
hos modtageren, end skriftsproget, der
først og fremmest har talt til *fornuften*, og
dermed opnår de måske også en større gen-
nemslagskraft.

Både billedsprog og musikalsk sprog er
bærere af normer. Men fordi de ikke udgår
fra autoritative kilder, og fordi de er mere
åbne i deres form og bredere i deres påvirk-
ningsfelt og -intention, kan de også *fortol-
kes og forstås* bredt. En af de bølger, der
skullede ind over det tidligere Østtyskland
efter genforeningen med Vesttyskland, var
reklamebølgen – der lige pludselig præsen-

terede de østtyske kvinder for et helt andet
visuelt og normativt kvindebillede end det,
de hidtil havde været vant til at blive kon-
fronteret med.

I det hele taget er det i en mere og mere glo-
baliseret verden udfra en kvindesynsvinkel
måske nok så interessant at se på dannelse
og overholdelse af kulturelle normer, som
på de snævert nationale juridiske normer.

I forbindelse med den globale diskussion
om handel med kvinder til ægteskab og
prostitution, har man igen og igen måttet
konstatere, at det er meget begrænset, hvad
man har kunnet bruge national lovgivning
til. De kvinder, der af forskellige grunde
bevæger sig fra Thailand eller Filipinerne til
Vesteuropa eller Mellemøsten for at skaffe
sig indtægter til at forsørge deres familie,
eller for at opnå et mere attraktivt liv i mate-
riel henseende nyder ikke megen beskyt-
telse via den nationale lovgivning i de lande
de kommer til. – Der hvor der er sket noget
på dette område, har der skullet gøres et
stort stykke normpåvirkningsarbejde på
globalt og lokalt plan, for at ændre på de
økonomiske og seksuelle udbytningsprak-
sisser, som disse globale bevægelser og for-
bindelser også har været forbundet med.

Hvis kulturelle normer i bred forstand
kommer til at spille en langt større rolle for
påvirkningen og forandringen af hold-
ninger og adfærd hos folk end retlige nor-
mer fremover, så er der måske andre end
feministiske jurister, der vil komme til at
beskæftige sig mere med bredere kulturelle
– herunder visuelle – normer (Held 1995,
Petersen forthcoming).

I det polycentriske blik ligger ikke kun et
blik for det kendte udtryk, men også for det
let forskudte udtryk, der måske formidler

noget af det samme – blot i en ny og lidt overraskende form.⁴

Værtdipluralisme og globale værdier og konsensus

I forbindelse med afholdelsen af FN's sociale topmøde i København i marts 1995 udtalte den nicaraguanske jesuit og rektor for det katolske universitet i Nicaragua, Xabier Gorostiaga, at der er ved at udvikle sig en global konsensus baseret på

- en alliance af fælles værdier
- en alliance af fælles materielle interesser
- en alliance mod fælles farer⁵

Harmoni og balance, indbyrdes afhængighed og nødvendigheden af tilhørsforhold (belonging) var noget af det Gorostiaga så som fælles værdier i en global verden. Vores fælles interesser er nødvendigheden af at prioritere. Vi kan ikke få det hele, så vi må prioritere individuelt og i fællesskab. – Det er en proces, som formentlig vil være meget smertefuld i den vestlige verden, hvor vi nok har været vant til nationale grænser, men ikke til materielle grænser. Grænser for vækst er først noget vi er blevet bekendt med inden for de sidste 20 år, og vi har i den vestlige verden meget svært ved at aner-

kende, at det også er noget, der gælder for os, og at vi må finde ud af måder at forholde os til andre grænser på end de territoriale. – Det er selvfølgelig først og fremmest miljødiskussionen, der sætter denne prioriteringsdiskussion på dagsordenen – og forlanger, at vi også som jurister, der interesserer os for orden og prioritering forholder os til den.

Trusler spiller en vigtig rolle for Xabier Gorostiaga. Vi lever i en verden, der er fuld af reelle og illusoriske trusler. Vi frygter trusler mod miljøet, vi frygter arbejdsløshed og vold og at vi bliver rendt over ende.

Normsystemer er som regel baseret på værdier, og på globalt plan er der ikke sammenfald af værdisystemer. Menneskerettighederne er for eksempel ikke så universelle, som de er blevet postuleret at være det. – Vi ser i verden i dag mange værdimønstre eksistere ved siden af hinanden og til dels i konflikt med hinanden.

Vi ser den moderne euro-amerikanske verdens liberalistiske værdier komme under pres fra en asiatisk verden, der har andre traditioner og prioriteringer.

Man kan så overveje hvilke af de post-moderne og post-nationale værdier, der forekommer én beskyttelsesværdige.⁶

Er det de værdier som lethed, hurtighed,

4 Dette er en tanke som Douglas R. Hofstadter er inde på i sit essay «Variationer over et tema som kreativitetens kerne» i samlingen *Metamagiske temaer. Mønster og paradoks i sprog, musik og videnskab.* (1991) Nysyn – Munksgaard. Mottoet for bogen (eller serien – det kan ikke afgøres helt klart) er et citat fra Knud Rasmussens *Myter og Sagn fra Grønland*: «Denne Gang vil jeg forlade min Boplads og søge mig Nysyn i en fremmed Egn».

5 Interview med Xabier Gorostiaga, deltager i UN Social Summit i København i marts 1995, *Information* 9/3 1995 «Verden vil forandres nedefra»

6 Jeg har diskuteret dette i en forelæsning om «Følsom og fornuftig ret», som jeg holdt ved en Ph.D-forelæsningsrække i kvinderet ved Lunds Universitet den 29.4.96.

nøjagtighed, synlighed, mangfoldighed som den italienske eventyrforfatter Italo Calvino skitserer i sine forelæsninger «Til det næste årtusind» (Calvino 1995)?

Eller er den økologiske bevægelses værdier: forsigtighed, diversitet, balance?

Er det de «kvindelige» værdier: omsorg, hensyntagen, køns-lighed og -retfærdighed, kønsdemokrati?

Eller er det de nyreligiøse/ new age værdier: udnyttelsen af mulighederne, gavmildhed, Karma (moralsk gerningsansvarlighed), ressourcebevidsthed, opmærksomhed og hensigt, afsondrethed og skæbnebestemthed (Chopra 1994). De sidste værdier er stærkt påvirkede af indisk religion og filosofi. De «nyreligiøse» værdier udgør en sammenblanding af inspiration fra østlige religioner og præmoderne vidensformer (astrologi, oprindelige folks værdisæt).

Er det de asiatiske værdisæt, der ser ud til at have så stor økonomisk succes på globalt plan? I Tao Te King, Visdommens bog, beskrives de blandt andet som konsensus, afbøjen, mådehold, tålmod (Se Tao Te King 1992 og Maris 1996).

Er det de oprindelige folks værdisæt: samvittighedsfuldhed, hensynsfuldhed, udholdenhed og fremsyn, som logoet for Grønlands Landsmuseum repræsenterer.

Juridisk takt og tone som polycentrisk almen-lære?

Det juridiske verdensbillede har ikke blot været en pandekage, men en pyramide placeret i pandekagens centrum.

Hvis vi nu forestiller os dette billede ændret til en globus, hvor det fysiske centrum er inde i midten, og relationerne ikke

er vertikale, men snarere horisontale, så betyder det efter min mening, at noget af det, det bliver vigtigt for fremtidens jurister at lære sig bliver hvad jeg i anden sammenhang har kaldt «juridisk takt» (Petersen 1995). – Jeg tror at jeg i denne sammenhæng vil påstå, at hvis der overhovedet kan være tale om nogen almen-lære for en polycentrisk retsopfattelse, så må den gå ud på at lære at begå sig med takt og tone indenfor og mellem forskellige normfællesskaber. – Den må gå ud på at orientere sig i tid ikke efter Kronos – den lineært fremadskridende tid, men efter Kairos.

Kairos er den græske gud for den rette tid og for det rette øjeblik. Vi må optræne evner, der gør det muligt for os at skabe udviklingsmuligheder for fællesskaber, selvom – eller måske netop når – disse fællesskaber hviler på forskellige værdier og vurderinger. – Vi må udvikle en retsforståelse, der er både *følsom* og *fornuftig* og som gør det muligt for os at bidrage til at opretholde harmoni og balance og verdensfred på basis af en retfærdighedsforståelse, som kan deles af så mange som muligt. Vi må træne os i at se inkluderende potentialer og ikke ekskluderende kategorier.

References:

- Anderson, Benedict (1985): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso, Norfolk
- Balibar, Etienne (1995): «Ambiguous Universality», In *differences*, Volume 7, No.1, s.48-74
- Baumann, Zygmunt (1993): *Postmodern Ethics*. Blackwell, Oxford
- Calvino, Italo (1995): *Til det næste årtusind. Amerikanske Forelæsninger*. Tiderne Skifter

- Chopra, Deepak (1994): *The Seven Spiritual Laws of Success. A Practical Guide to the Fulfillment of Your Dreams.* Amber-Allen Publishing & New World Library
- Ferrari, Vincenzo (1995): Social conflict, 'internal' legal culture and the twofold tendency of today's law. In the Proceedings of the 1995 Annual Meeting of Research Committee on Sociology of Law. The University of Tokyo, Japan
- Held, Virginia (1995): «Feminist Morality and Rights». In Proceedings from the 17th IVR World Congress «Challenges to Law at the End of the 20th Century», Vol II, Plenary and Parallel Sessions, pp.153-157
- Harding, Sandra (1986): *The Science Question in Feminism,* Ithaca, Cornell University Press
- Harding, Sandra (1991): *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives.* Open University Press, Buckingham
- Harding, Sandra (1993): Introduction. Eurocentric Scientific Illiteracy – A Challenge for the World Community. In Harding (ed): *The «Racial» Economy of Science. Toward a Democratic Future.* Indiana University Press
- Maris, Caes (1996): The Tao of Jurisprudence. In *Law and Critique.* Vol. VII, no.1. Spring 1996
- Petersen, Hanne (1995): «Reclaiming Juridical Tact? Observations and reflections on customs and informal law as pluralist sources of polycentric law in a European context». In Hanne Petersen & Henrik Zahle (eds): *Legal Polycentricity,* Dartmouth
- Petersen, Hanne (forthcoming): «The Lion King and the Lady and the Unicorn. Jurisprudential Considerations on Visual Normativity». In *European yearbook of the Sociology of Law*
- Reust, Hans Rudolf (1996): Centers at the End of the Earth. In Marketta Seppälä (ed): *Strangers in the Arctic.* FRAME Publications 5, Pori Art Museum Publications 32
- Tao Te King, *Visdommens bog* (1992), Forlaget Sphinx

Författarupplysningar:

Författaren är professor och dr.jur. vid Universitetet i Nuuk, Grönland.